

K PROBLEMATIKE MRAVNEJ POŽIADAVKY

A. A. GUSEJNOV, *Sociálna príroda mravstvenosti*. Moskva 1974, 155 s.

Je všeobecne známy fakt, že jedným z kritérií, ktorým sa odlišujú, špecifikujú a určujú vnútorné hranice jednotlivých foriem spoločenského vedomia, je kritérium ich funkcie v spoločnosti. Morálka má v živote spoločnosti viac významných funkcií. Treba však povedať, že jednou z hlavných funkcií, na ktorú sa v konečnom dôsledku viažu aj ostatné funkcie (imperatívna, hodnotovo-orientačná, výchovná, svetónázorová atď.), je predovšetkým regulatívna funkcia. Normatívno-regulatívny moment nevyčerpáva celý obsah mravnosti, ale je jej základným a podstatným aspektom, v ktorom sa sumujú relatívne samostatné stránky mravnosti do jej všeobecnej charakteristiky ako istého spôsobu sociálnej regulácie. Ak etika ako teoretická disciplína uvažuje o mravnej regulácii, tak si pri tejto analýze kladie jednak otázku, čo je predmetom mravnej regulácie, ako aj otázku, aký je nástroj tejto regulácie. Za základný prvok mravnej regulácie je nevyhnutné pokladať mravnú požiadavku — normu, ktorá vystupuje ako fundament celého regulačného procesu, aj ako prvok, ktorý dáva mravnú modalitu ľudskému konaniu, činom. Takéto problémy sú predmetom pozornosti sovietskeho filozofa A. A. Gusejnova v jeho knihe *Sociálny charakter mravnosti*. Aj keď kniha svojím názvom jednoznačne nenaznačuje, žeby predmetom jej analýzy bola práve kategória mravnej požiadavky, jej štruktúrne rozdelenie presvedčí čitateľa, že je to mravná požiadavka, ktorá dáva základ sociálnemu chápaniu mravnosti. Štyri kapitoly práce riešia najzávažnejšiu etickú problematiku, ktorá sa v podstate koncentruje do základného vzťahu *morálka a spoločnosť* a do čiastkových problémov mravnej

regulácie. Autor vo svojej knihe dáva nahliadnuť do problematiky mravnej požiadavky, do historického pohľadu na jej vznik od krvnej pomsty, cez „zlaté pravidlo“ až po súčasné mravné kódexy, analyzuje otázku mravnej slobody a motívov konania človeka, ako aj otázku podielu spoločenského a triedneho v mravnosti.

Mravnosť môžeme považovať za jeden zo základných typov sociálnej regulácie, ktorá svojším spôsobom organizuje proces ľudského spolunažívania. V nej sa objektívne potreby spoločnosti fixujú do mravných noriem, hodnôt, pravidiel, a cez ne, ako povedal Marx, nastáva „prakticko-duchovné osvojenie sveta“. Preto A. A. Gusejnov považuje morálku za takú formu duchovného vzťahu k svetu, ktorá prakticky orientuje, a jej bezprostrednou úlohou je organizácia reálneho spolužitia medzi ľuďmi“ (s. 21). Mravnosť predstavuje zainteresovaný vzťah k svetu, pretože sa pozera na jednotlivé sociálne javy z hľadiska ich významu pre spoločnosť. Mnoho významné empirické situácie klasifikuje buď ako kladné alebo záporné, dobré alebo zlé. Aj keď skutočne treba pokladať mravnú klasifikáciu za podstatnú stránku mravnosti, zdá sa nám autorov striktný názor, že „mravnosť vzniká a existuje len potiaľ, pokiaľ sa ukazuje možnosť klasifikovať sociálne javy, predovšetkým činy ľudí z hľadiska ich spoločenského významu ako kladné alebo záporné...“ (s. 23), za značne polemický, už aj z toho dôvodu, že nemožno celú mravnosť redukovať na úzký, hodnotovo imperatívny prejav.

Základným prostriedkom osvojenia sveta v mravnosti je podľa A. A. Gusejnova mravná požiadavka. Tento pojem autor chápe v širšom slova zmysle ako všeobec-

ný menovateľ mravných princípov, noriem, vlastností, ideálov a reálnych mravov. Vlastný pojem mravnej požiadavky znamená pre neho „koncentrovanú fixáciu faktu, že mravnosť je spôsobom upravovania ľudskej činnosti“ (s. 27). Pri určovaní významu a obsahu pojmu mravnej požiadavky nezabúda autor upozorniť na diferenciáciu pojmov mravná požiadavka a mravná norma, pričom sa prikláňa k názoru, že mravná požiadavka špecifickejšie vyjadruje regulatívnu funkčnosť mravnosti ako mravná norma. V súčasnej etickej literatúre sa však používajú oba pojmy.

Sovietsky filozof pokladá za nevyhnutné predovšetkým analyzovať vzájomný vzťah funkčného a podstatného, ktorý pokladá za špecifický predmet mravnej regulácie. Funkčné sa dotýka podstatnej a všeobecnej charakteristiky bytia, zhoduje sa so základnou tendenciou vývoja vonkajšej skutočnosti, . . . je v človeku ako určitá hlbinná charakteristika, proti ktorej stojí skúsenosť ako svojský obraz jeho individuálneho bytia. Sovietsky filozof bližšie objasňuje: „Funkčné je obrazom všeobecného významu ľudskej činnosti, . . . racionálne ozmysľuje činnosť a správanie človeka“ (s. 43). Na ilustráciu robí A. A. Gusejnov rozsiahlu sondu do dejín filozofie a ukazuje, ako sa tento vzťah funkčného a podstatného riešil. Z gréckej filozofie ho zaujíma predovšetkým predsokratovské obdobie, najmä Anaximandros, Herakleitos a Pythagoras, obdobie, v ktorom antropologická problematika nebola ešte vyčlenená z kozmickej problematiky, a teda aj vlastná ľudská činnosť bola hodnotená len vo vzťahu k vesmírnemu bytiu. Autor podrobne analyzuje Anaximandrov fragment, podľa ktorého veci, ktoré vznikajú z apeironu, sa tejto pralátke odcudzujú a stávajú sa „nečestnými“ a „nespravodlivými“. Príčinou týchto ich negatívnych vlastností nie je však akt odcudzenia, ale ich individualita. Podobne môžeme dedukovať z chápania vzťahu logos a činnosť ľudí u Herakleita, alebo zo vzťahu najvyššej sféry a nedokonalého človeka u Pytagora. Aj keď sú úvahy starogréckych filozofov do veľkej mie-

ry poznačené mytológiou, signalizujú prvé filozofické „ozmysľovanie“ mravnosti, ktorá v týchto začiatkoch výrazne nastoľuje myšlienku o vzťahu individuálneho života ľudí a všeobecnej nevyhnutnosti. Praktickým výsledkom týchto úvah gréckych filozofov bol napr. u pytagorejcov vznik morálneho kódexu, ktorý v detailnom vypracovaní reguloval ľudské správanie. A. A. Gusejnov vidí jeho význam v tom, že „v prevrátenej, mystifikovanej forme zafixoval objektívne potreby vo vlastnej etickej reflexii . . .“ (s. 40), a tak prispel k regulovaniu ľudskej činnosti vo vzťahu k všeobecnej nevyhnutnosti. Na základe týchto i ďalších filozofických názorov prichádza sovietsky filozof k záveru, že vzťah funkčného a podstatného v prípade mravnej regulácie smeruje k tomu, aby táto regulácia orientovala činy ľudí smerom k historickej nevyhnutnosti z hľadiska najvyššieho ideálu zameraného na budúcnosť (s. 56). Jedine takto chápaná mravná regulácia nám pomôže odlíšiť ju od ostatných typov sociálnej regulácie.

Mravná požiadavka ako sociálno-spoločenský fenomén sa vyvíjala v závislosti od sociálno-ekonomických podmienok rozvoja spoločnosti. Na tento fakt upozorňuje A. A. Gusejnov v druhej kapitole svojej knihy, ktorá hovorí o historickom vývine kategórie mravnej požiadavky. Autor analyzuje predovšetkým problematiku krvnej pomsty (právo odplaty) a problematiku „zlatého pravidla“.

Právo krvnej pomsty v jeho začiatkoch nemožno v pravom zmysle slova nazvať ani morálnym, ani právnym ustanovením. Ako fenomén spoločenského vedomia a individuálnej psychiky bolo jedným i druhým. Krvná pomsta, vyjadrená slovami „život za život, oko za oko“, charakterizuje autor ako univerzálnu obyčaj, ktorej základom je idea spravodlivosti. Táto obyčaj nestavia na osobných vlastnostiach pomstiteľa, ale na obyčajovom zákone — uskutočniť odplatu za každú cenu, bez ohľadu na vôľu pomstiteľa. Pri takomto konaní ťažko hovoriť o iniciatíve subjektu, už aj preto, že individuum bolo nositeľom

predovšetkým kolektívneho vedomia, a teda aj kolektívnej zodpovednosti. Právo krvnej pomsty ako primitívny spôsob sociálnej regulácie zodpovedalo primitívnym vzťahom rodovej spoločnosti a mohlo existovať len v podmienkach prvej, uzavretej spoločenskej štruktúry, konštatuje A. A. Gusejnov.

Prechod od rodovej organizácie spoločnosti k územno-hospodárskej organizácii podmienil aj pretvorenie mechanizmu sociálnej regulácie. Vzniká potreba diferencovane pristupovať k sociálnym činom. Kým právo krvnej pomsty, ako hovorí A. A. Gusejnov, fixovalo v sebe požiadavku bezpodmienečného podriadenia sa individua rodovému kolektívu a fakt vzájomného vraždenia sa medzi rodmi (s. 69) zmenenej a zrýchlenej dynamike sociálneho života, ktorá už nesie so sebou nové ekonomické vzťahy, nemôže táto primitívna regulácia nijako vyhovovať. V nových podmienkach, keď narastá sociálny vývoj, individuum je nútené viac uvažovať o následkoch svojich činov. Tým sa začína aj historický prechod od kolektívnej zodpovednosti rodu k individuálnej zodpovednosti jednotlivca, ktorý sa udial nielen zmenou ľudského myslenia, ale aj zmenou foriem sociálnej regulácie. Nová forma mravnej regulácie, reprezentovaná predovšetkým „zlatým pravidlom“, ktoré v podstate hovorí „správaj sa k druhým ľuďom tak, ako ty chceš, aby sa oni správali k tebe“, vyžaduje už hodnotiť činy ako dobré alebo zlé a požaduje od individua vyvinutý vzťah nielen ku kolektívu, ale spoločstvu vôbec (s. 71).

A. A. Gusejnov hodnotí potom chápanie „zlatého pravidla“ u jednotlivých filozofov, počnúc Senekom, Epiktetom, Augustínom, Hobbesom, Lockem, Leibnizom, Herderom až po súčasníkov. Predovšetkým hodnotí Reinerovo chápanie. Autor prichádza k záveru, že „zlaté pravidlo“ ako mravná požiadavka, ktorá má špecifický mravný charakter, v dejinách filozofie sa spomína len ako požiadavka, a nie ako etický princíp. Treba však spolu s A. A. Gusejnovom znovu zdôrazniť, že realnosť

„zlatého pravidla“ ako mravnej požiadavky je zaručená len vtedy, keď toto pravidlo nadobúda formu ľudského subjektívneho chcenia (s. 81).

Predposledná kapitola knihy A. A. Gusejnova je venovaná otázke mravnej slobody. Sovietsky filozof sa v nej usiluje spojiť svoje teoretické úvahy s ich praktickým realizovaním v sociálnom živote. Mravnosť ako forma spoločenského vedomia, ako istá sociálna inštitúcia vytvára hranice individuálneho konania. Vytvára z individua mravnú osobnosť, ktorá podľa sovietskeho filozofa musí mať určité znaky, aby bola schopná vystupovať ako subjekt mravnej požiadavky. Autor pripomína, že „mravná požiadavka z jednej strany predpokladá a formuje nové individuálno-psychologické mechanizmy, najhlbšie vnútorné základy konania, vytvára zmenu vo vnútornej štruktúre, a z druhej strany znamená zvláštnu mieru ovládania, vlády nad historickou nevyhnutnosťou“ (s. 85). Keďže A. A. Gusejnov na analýze „zlatého pravidla“ dokázal, že obsahuje takú charakteristiku, ktorá ho viaže na individuum (môže sa realizovať len v želaní individua, požaduje samostatnosť a iniciatívnosť a ich praktizovanie v konaní, neobsahuje výraznú sankciu), prichádza autor k záveru, že individuum môže byť nositeľom mravnej požiadavky. Predpokladom tejto funkcie je, aby individuum bolo mravnou osobnosťou, to znamená, aby jeho činnosť bola slobodná. Takto sa sovietsky filozof dostáva k závažnej problematike morálnej slobody a s ňou spojených otázok výberu, zámerov a motívov v konaní individua. Upozorňuje, že špecifika individuálneho mechanizmu fungovania mravnej požiadavky spočíva v činnosti stretnutých motívov, zhodne sa orientujúcich na všeobecný a čiastkový záujem (s. 105).

Záverom treba povedať, že kniha A. A. Gusejnova prináša veľa podnetných a konštruktívnych myšlienok, ktoré by sa iste dali v súčasnej morálnej teórii ďalej rozpracovať. Jej hodnota a prínos pre súčasnú marxistickú etiku je predovšetkým

v tom, že predmetom jej analýzy sa stala jedna z najmenej rozpracovaných, pritom

však najdôležitejších etických kategórií, kategórie mravnej požiadavky.

Barbora Hlavová

O PROBLÉMOCH VÝBERU TEÓRIÍ

E. A. MAMČUR, *Problema vybora teorii* (K analýze prechodných situácií v rozvíí fyzického znanja). Izd. Nauka, Moskva 1975, 23 s.

Kniha E. A. Mamčurovej o problémoch výberu teórií je, ako hovorí aj jej podtitul, analýzou metodologických problémov súvisiacich s prechodom od jednej teórie k druhej. Pozornosť sa v nej sústreďuje na špecifickosť tzv. prechodových situácií v histórii vedy, pričom autorka dokumentuje svoje tézy najmä na príkladoch vývoja fyzikálneho poznania.

Kniha je rozdelená do piatich kapitol a v každej z nich sa skúmajú postupne jednotlivé aspekty zložitého, dialekticky protirečivého procesu evolúcie vedeckého poznania v spätosti s problémom výberu konkurujúcich si teórií. Autorka sa v nich kriticky vyrovnáva s prístupmi k problému, vypracovanými v súčasných nemarxistických filozofiách, a načrtáva možnosti jeho pozitívneho riešenia v rámci dialektickomaterialistickej teórie poznania.

V prvej kapitole vymedzuje E. A. Mamčurová podstatu výberu teórií a skúma jej gnozeologické predpoklady. V tejto súvislosti venuje pozornosť nietkorým aspektom štruktúry vedeckých teórií, a to najmä netradičnej interpretácii hypoteticko-deduktívnej teórie ako špecifickej formy axiomatizovaného poznania. V dôsledku neodstrániteľnosti teoretických predpokladov vo vedeckom poznaní mení sa tu vzhľadom na tradičnú interpretáciu zásadným spôsobom predstava o elementoch teórie. Ako nový prvok teórií tu vystupuje ich tzv. nadempirický obsah, ktorého zdrojom je akumulácia predchádzajúcej teoretickej i praktickej činnosti sociálneho človeka, a ktorý nachádza svoj výraz vo filozofických kategóriách, v svetonázore, v systé-

me hodnôt vládnučich v danej etape vývoja ľudskej spoločnosti. V netradičnom modeli poznania vznikla tendencia relativizovať protikladnosť teoretických a empirických prvkov. Autorka v tejto súvislosti rozoberá odlišné chápanie pojmu empirickej bázy teórie u rôznych predstaviteľov nemarxistickej metodológie. Usiluje sa podať rekonštrukciu procesov výberu teórií, pričom tento proces vymedzuje ako takú situáciu v poznaní, ktorej objektívne predpoklady vytvárajú konkurujúce si teoretické koncepcie. Subjektívne sa tieto situácie prijímajú ako do istej miery nerozhodné, neurčité v smere ďalšieho pohybu poznania, a môžu sa riešiť prechodom k jednej z konkurujúcich si teórií E. A. Mamčurová vyčleňuje tri typy „výberových situácií“, a to podľa ekvivalentnosti konkurujúcich si teórií v empirickej a sémantickej rovine. Venuje pozornosť najmä tomu typu výberových situácií, pri ktorých sú konkurujúce teórie ekvivalentné v empirickej rovine, no neekvivalentné v sémantickej rovine. Na historických príkladoch z možnej existencie rôznych teoretických koncepcií, potvrdzovaných empirickými faktami, dokazuje E. A. Mamčurová, že proces poznania nie je v nijakom prípade jednoznačne determinovaný faktami, a že je mylné predpokladať možnú existenciu priamej cesty od empirickej bázy k teórii. Práve zo zorného uhla výberových situácií demonštruje Mamčurová nesprávnosť takého prístupu k teórii, kde sa pod teóriou rozumie len jednoduchá syntéza, iba zovšeobecňovanie faktov. Rovnako z tejto pozície kriticky analyzuje neo-